

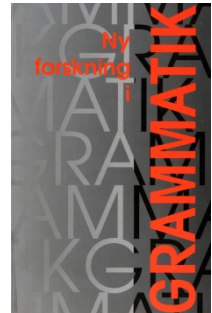
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Gud give det bliver til gid: nedslag i en sprogforandringsproces

Forfatter: Tanya Karoli Christensen

Kilde: Ny Forskning i Grammatik 17, 2010, s. 5-22

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2010

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Gud give det bliver til gid: nedslag i en sprogforandringsproces

Tanya Karoli Christensen

I denne artikel vil jeg følge udviklingen fra den gammeldanske konstruktion *Gud give det at...* til den nydanske partikel *gid* med særligt henblik på de perioder hvor mine data tyder på væsentlige omtolkninger blandt sprogbrugerne. Mine undersøgelser er baseret på et materiale der strækker sig fra 1425 til starten af 1700-tallet. Jeg har søgt i de tilgængelige elektroniske korpora (Dansk Sprog- og Stilhistorisk Tekstbase, Arkiv for Dansk Litteratur, Renæssancens sprog i Danmark), og derudover har jeg ekscerperet tekster som *Mariager Legende-Haandskrift*, *Karl Magnus' Krønike* og Leonora Christinas *Jammers Minde*.¹ Ikke desto mindre er der tale om et ret snævert datamateriale idet den undersøgte konstruktion/partikel hører til de mindre hyppige, ligesom det også gør sig gældende i moderne dansk (der er fx blot 322 sætninger med *gid* i det 56 mio. ord store KorpusDK).

Arbejdet er udført under Lene Schøsler, Jens Nørgård-Sørensen og Lars Heltofts forskningsprojekt om *Forbundet grammatikalisering*, og drejer sig følgelig om sprogforandringer der fører til eller ændrer på grammatiske systemer, og om hvordan reanalyser af et system kan føre til reanalyser i andre. Jeg vil ikke gennemgå hvad grammatikalisering drejer sig om her, men blot henvise til nogle af de mange monografier, antologier og artikler der findes inden for feltet (jf. fx denne artikels litteraturliste).

---

1. Udover hjemmesiderne DSST, ADL og Renæssancens sprog i Danmark drejer det sig om *Lucidarius*, *Karl Magnus' Krønike*, *Mariager Legende-Haandskrift*, Susos *Gudelig Visdomsbog* og *Jammers Minde*.

1. Funktionel og grammatisk karakteristik

I moderne dansk indgår sætninger med *gid* i et paradigme hvor den indledende subjektive eller illokutive partikel (*gid, bare, sikke, sæt, mon* mfl.) styrer ledstillingsmønsteret *sav* (hos Diderichsen: bisætnings-skemaet, hos Hansen & Heltoft: det neutrale skema). Ledstillingen ligner altså det man traditionelt kalder ledsætninger eller bisætninger, men de fungerer som selvstændige ytringer og er at betragte som helsætninger:

- (1) Gid børn igen fik ferie i august!
- (2) Sikke det støver!
- (3) Sæt de blev anklaget for at have stjålet den!
- (4) Mon jeg er blevet for gammel til dem?
- (5) Bare de ikke er gået allerede.

Jeg har valgt at kalde sætningstypen *emotiv* fordi de udtrykker afsenders subjektive oplevelse af eller holdning til sagforholdet, og i de fleste tilfælde også en følelsesmæssig reaktion til det. Det emotive træk er svagest ved den deliberative partikel *mon*, men til gengæld tydeligt ved de sætninger der har en konjunktionslignende partikel initialt:

- (6) At hun tør!
- (7) Hvem der boede i Paris!
- (8) Som du kan sige det!

Som det fremgår af eksempel (1), angiver partiklen *gid* at der er tale om et ønske. Det var også tilfældet for den sætningsformede konstruktion som partiklen har som sit ophav, men elementerne i konstruktionen viser at der i hvert fald oprindeligt var tale om en særlige subtype af ønsker, nemlig bønner. I moderne ortografi, og uden hensyn til det større sæt af verbalbøjninger der stod til rådighed for sprogbrugerne i den gammeldanske periode, ser konstruktionen således ud:

- (9) Gud give det at...

Prikkerne symboliserer at der følger en ledsætning som indeholder selve ønsket; *gud give det*-konstruktionen kan betragtes som en art ønske- eller bønneformular som sprogbrugerne kunne bruge når de skulle

henvende sig til de højere magter og bede om/for noget – hvilket *noget* så blev udtrykt i ledsætningen.

I nærværende sammenhæng er det dog mere relevant at opholde sig ved selve konstruktionen, og i første omgang ved verbets syntaks: I såvel gammeldansk som moderne dansk er overdragelses verbet *give* trivalent, og tager altså (udover subjektet) både et direkte og et indirekte objekt:

(10) Hun_s gav ham_{io} bolden_{oo}

Men i *Gud give det*-konstruktionen er der intet indirekte objekt, på trods af at der ved bønner og ønsker er tale om en abstrakt overdragelsesrelation, nemlig hvis man *får* hvad man beder om. Der er muligvis tale om ellipse: Man kunne forestille sig at det virker overflødigt (og måske endda nærmest vulgært²) at nævne den person der i sidste ende skal nyde godt af bønnens opfyldelse, nemlig taleren selv, og at man derfor udelader dette led (som jo også er identificerbart i konteksten). Uanset om det oprindelig drejer sig om ellipse eller ej, så bliver det et definerende træk ved konstruktionen at den er divalent. Sammenlign fx med nedenstående eksempler fra Sjælens Trøst hvor *give* kun optræder som trivalent verbum, og hvor der altså endnu ikke er tale om en egentlig ønskeformular²:

- (11) The ædhla drøtningen af saba vandrathæ mæth stort hærskap ofuir mang land. oc kom til jerusalem at hœra oc see, konung salomonis visdom, som gudh honum_{io} gifvit hafdhe. SiælTr.1425.6-7
- (12) tha talathe josep vith sek sælfvan. gudh miskunde sek offvir thek min kiære brodhir oc gifve thek_{io} sina naadha. SiælTr.1425.49
- (13) Thæn tidh som susanna leddis til dødhin. tha var thær i bland almoghan en pilt het daniel. honum_{io} gaf gudh sin hæghe anda. SiælTr.1425.64

---

2. Eksemplerne er udvalgt så de alle indeholder subjektet *gudh*, og så de repræsenterer forskellige bøjningsformer af verbet *give* (hhv. præteritum perfektum indikativ, præsens konjunktiv og præteritum indikativ)

Bemærk især ytringen i eksempel (12) som funktionelt og udtryksmæssigt ligner den relevante konstruktion en del idet den dels fungerer som en egentlig bøn, dels har de to verber i konjunktiv. Men der er andre træk der viser at der er tale om en anden konstruktion end den jeg leder efter: Udover forskellen i valens (eksemplet indeholder et indirekte objekt), består den væsentligste forskel i at bønnen i (12) drejer sig om overdragelse af en andenordens entitet (nåden), ikke om en tredjeordens entitet (propositionen i *gud give det*-konstruktionens ledsætning) (jf. Lyons 1977: 442ff). Der er altså også en indholdssyntaktisk forskel på hvilken type direkte objekt *give* tager i de to konstruktioner. Selv når ønskeformularen indeholder det pronominale objekt *det*, er det egentlige objekt altid indholdet af en eller flere propositioner, udtrykt eller underforstået.

2. Den etymologiske udlægning

Slår man op under *gid* i ODS eller lignende værker med angivelse af etymologi, vil man finde en beskrivelse i stil med følgende:

- dannet ved sammentrækning af (*gud*) *give det (at)* (ODS)
- *gi+d* < udtalen *gi* 'ed af *give det*; egl. *Gud give det* (Politikens Nudansk Ordbog med etymologi)

Sammenlignet med den sene gammeldanske periode (her: sidst i 1400-tallet) er dette (dvs. *Gud give det*) for det første en stivnet konstruktion, dvs. en konstruktion der groft sagt kun kan dannes på netop denne måde, og for det andet hører den til de marginale tilfælde på dette tidspunkt. Den mest iøjnefaldende forskel er nok at præteritum konjunktiv er den fremherskende bøjningsform, men det er også værd at bemærke at det pronominale objekt *det* hører til sjældenhederne. Ser man nedover belæggene fra denne periode, synes konstruktionen meget fri, som det fremgår af eksempel (14)-(16):

- (14) gawæ thet gudh at iek kunnæ mynnæ thet j hauæ mek lert.
Lucid.1450.48r
- (15) gud gaffue ath han ware dhøder. KMK.1480.286
- (16) oc thet giffwe gudh at ey hændhe skall... MLH.1488.118

Bemærk især tempusforskellen (præteritum i (14-15), præsens i (16)) og forskellen i ledfølge (VOS i (14), SV i (15), OVS i (16)).

Alligevel er der nogle relativt faste elementer som er med til at vise at der netop er tale om en konstruktion, og ikke bare et tilfældigt syntagma (se nedenfor om definitionen af konstruktioner). Til disse hører dels ledfølgen, som næsten altid er SVO (*Gud gaffue (det) at...*), og ledsætningsmærket *at* som synes næsten obligatorisk i denne periode.

- (17) Gudh gawe at ieg kunne nw betale teg verdæ loff! Suso.
1510.114
- (18) gud gaffue ath han ware dhøder. KMK.1480.286

Dertil kommer at i de tilfælde hvor verbet er i præsens, er der konsekvent andre elementer der adskiller sig fra det fremherskende mønster (SVO, præteritum). Et eksempel på dette ses i (16) hvor konstruktionen er efterhængt og har OVS (*det giffue Gud*), her gengivet med den relevante kontekst:

- (19) Oc skriiff till hannum om mik oc bedh hannum thet samæ, at han skall stridhe som een thro riddher, ath warth falk skall ey hændhe onth, oc thet giffwe gudh at ey hændhe skall...MLH.1488.13

Et andet stammer fra Børglum-håndskriftet af Karl Magnus' Krønike hvor den kriterielle afgrænsning til ikke-konstruktionelle anvendelser af *give* overskrides:

- (20) gud giffuæ tegh_{io} hannum lengy ath beholle. KMK.1480.226

Den nævnte afgrænsning er naturligvis min egen, og eksemplet viser blot at man – i hvert fald på dette tidspunkt – kan bede til Gud på flere forskellige måder. Men det er tegn på at konstruktionen vinder frem når Christiern Pedersens udgave fra 1534 har ændret sætningen til følgende³:

---

3. Der findes også en udgave fra 1509, kaldet Ghemen-trykket, men den er kun et fragment og indeholder ikke dette tekststykke.

(21) gud giffue ath dw maat hannem lenge nyde. KMK.1534.227

Endelig er der et par eksempler hvor der er omvendt ordstilling pga. placeringen af et adverbial i fundamentfeltet:

(22) Tha giffue gud at iek for aldrig keyseris banner ath see. KMK.1480.74

Inden for rammerne af konstruktionen er der altså (en forventelig) variabilitet i ledstilling og tempus. Som det skal vises, har andre bøjningsparadigmer en væsentlig indflydelse på hvilke reanalyser konstruktionen undergår.

3. Konstruktioner i grammatikken

Der har eksisteret forskellige former for konstruktionsgrammatik i hvert fald i de seneste par årtier. Blandt de kendteste titler er Adele Goldbergs *Constructions: a construction grammar approach to argument structure* (1995) og William Crofts *Radical Construction Grammar* (2001 og senere). Herhjemme har vi også set en udbredt interesse for at placere fænomenet konstruktioner i grammatikken, fx i Nørgård-Sørensen, Heltoft & Schøsler (2009ms) og i Peter Harder og Kasper Boyes bud på en teori for grammatikalitet og grammatikalisering (se fx Harder & Boye 2009). Der er ikke plads til at gå i detaljer med teorierne her, men et par pointer skal ridses op, så det bliver muligt at afgrænse den analyserede konstruktion i forhold hertil.

Fælles for de fleste tilgange er at konstruktionen betegnes som et sprogspecifikt, komplekst tegn med en indholdsside og en udtrykside (eng: *a form-meaning pair*). Det fremhæves af flere at konstruktioner er delvist uafhængige af hvilke specifikke leksemer der indgår i dem, og at konstruktionen som sådan bidrager med et indhold som ikke kan afledes alene ud af de størrelser den består af:

C is a CONSTRUCTION iff_{def} C is a form-meaning pair $\langle F_i, S_i \rangle$ such that some aspect of F_i or some aspect of S_i is not strictly predictable from C's component parts or from other previously established constructions.

(Goldberg 1995: 4)

Såvel Goldberg som Croft pointerer at konstruktionsgrammatikken udsprang af især Fillmore og Kays arbejder om idiomer som *let alone, the more, the merrier, pull somebody's leg* mfl. (Goldberg 1995: ix; Croft 2007: 4). Trods den eksplicitte markering af forehavendet som et grammatikteoretisk projekt er visse teorier derfor også blevet karakteriseret som leksikalistiske, snarere end grammatiske (se Heltoft 2010ms: 8).

I modsætning hertil fremhæver Nørgård-Sørensen et al. at konstruktioner kan indgå i paradigmatiske oppositioner med en fast indholdsmæssig ramme. Fx er der kommutation mellem (23) med direkte objekt og (24) med middelbart objekt:

(23) Hun læser bogen_{DO}

(24) Hun læser i bogen_{MO}

Det kan beskrives som et konstruktionsparadigme der skelner mellem telisk form (23) hvor handlingen afsluttes (her: bogen læses til ende), og atelisk form (24) hvor det ikke specificeres om handlingen bliver afsluttet eller ej, som regel med den inferens at den ikke afsluttes.

Skal *Gud give det* relateres til disse tilgange, må man først og fremmest gøre sig klart at der er tale om en konstruktion der er bundet til et enkelt leksikalsk verbum, og dermed er der visse lighedspunkter til beskrivelsen af idiomer. Man kan således ikke lave en tilsvarende konstruktion med andre (overdragelses)verber, og de øvrige elementer i konstruktionen ligger også ganske fast, fx er subjektet altid en guddom eller en hellig person (ODS henviser til eksempler med *Christ give* og *den hellige jomfru give det*), og det pronominale objekt kan udelades uden betydningsforskel.

På den anden side kræver kategoriseringen som konstruktion at der er nogle klare grammatiske træk som adskiller den fra andre, ikke-systematisk dannede, sætninger. Disse træk har jeg allerede været inde på, de gælder såvel udtryks- som indholdssyntaksen hvor verbet på udtrykssiden altså ikke tager indirekte objekt, og på indholdssiden kræver at det direkte objekt er en tredjeordensentitet.

Den eneste reelt paradigmatiske opposition der indgår i konstruktionen, ligger i valget mellem præsens og præteritum konjunktiv. Det lader til at denne opposition har indflydelse på fortolkningen af hvilken type ønske der kan være tale om, og dermed kan konstruktionen beskrives i en paradigmatiske ramme som minder om den der præsenteres i Nørgård-Sørensen et al. (2009ms).

4. Tempusforskellen

Som allerede nævnt, er konstruktionen låst til konjunktiv, helt i overensstemmelse med dens funktion som 'ønskeformular'. Frem til omkring midten af 1500-tallet eksisterer der inden for konjunktiv en paradigmatiske opposition mellem præsens og præteritum. Der er belæg for at tolke det som en forskel på

- præsens: ønsker om fremtiden, fx bønner
- præteritum: ønsker om fortiden, dvs. kontrafaktiske ønsker

Nedenfor følger først nogle eksempler der understøtter denne tolkning (25) til (28), og dernæst et par eksempler der er i modstrid dermed. Den første gruppe er den største, og den sidste kan enten afspejle en markerethedsforskel eller være udtryk for nogle af de reanalyser af formernes indhold som er forløberne for konjunktivparadigmets sammenbrud.

(25) Gudh gafue iech vare i ødest øken. Suso.1450.27

(26) gud gaffue ath han ware dhøder. KMK.1480.286

(27) oc thet giffwe gudh at ey hændhe skall. MLH.1488.118

(28) gud giffue ath dw maat hannem lenge nyde. KMK.1534.227

(29) Gudh gawe at ieg kunne nw betale teg vørdæ loff! SGV.1450.114

(30) Gudh gaffwe at thet matthe giffwes oss at døø meth tik!
MLH.1488.109

Eksempel (25) og (26) har begge kontrafaktisk betydning (taleren er ikke i en ørken; Roland er ikke død), mens (27) og (28) begge orienterer sig mod fremtiden og fungerer som bønner eller ønsker. Modsat har (29) og (30) præteritum, men uden kontrafaktisk betydning. Det kan afspejle en fortolkning af præteritum konjunktiv som den

umarkerede form som så i overensstemmelse med gængs markeret-hedsteori (jf. fx Hjeltslev 1942, Andersen 2001a) vil kunne vikariere for præsens. Selvom det, så vidt jeg ved, ikke var den fortolkning af præsens-præteritumsoppositionen som var fremherskende på dette tidspunkt, er det ikke umuligt at der kan gælde andre markerethedsforhold internt i en konstruktion. Og det stemmer med deres relative udbredelse: Så længe paradigmet er i funktion (dvs. inden præteritum konjunktiv helt forsvinder, se afsnit 4.1), er præsens ganske sjældent forekommende hvilket kan være tegn på at denne bøjningsform har været anset for markeret inden for rammerne af denne konstruktion (8 ud af 58 tilfælde).

4.1 *Tempusforskellen på retur*

Hvor præteritum var den mest udbredte form i den tidlige konstruktion, peger mit materiale på en ret pludselig overgang til kun at bruge præsens i *Gud give det*-konstruktionen. Mine sidste belæg på præteritum findes i Christiern Pedersens *Karl Magnus' Krønike* 1534, og der er det specielle ved denne tekst at den er baseret på det tidligere tryk fra 1509 af Gotfred af Ghemen. Man kan derfor formode at forlæggets brug af præteritum konjunktiv har haft indflydelse på hvilke former Pedersen valgte. Ikke desto mindre er der to tilfælde hvor en tidligere præteritumsform er ændret til præsens når man sammenligner de forskellige udgaver af Karl Magnus' Krønike (kun det ene gengives her):

- (31) then dag ær nw kommen som wij skulle døø pa
gud **gaffuæ** ath keysæren wiste thette KMK.1480.304
- (32) then dag ær kommen som wij scole døø paa
gudh **gaffue** at keyserin wijste thette KMK.1509.305
- (33) Den dag er kommen som wi skulle dø paa,
Gud **giffue** at keyseren wiste dette KMK.1534.305

Det tyder på en igangværende reanalyse af konjunktivparadigmet at Christiern Pedersen på denne måde retter til præsens. Denne hypotese bekræftes når vi ser på andre, samtidige tekster. I *En Kristen Fyrstes Lære*, som også er fra 1534, forekommer konstruktionen slet ikke med præteritum, og som det også gælder for eksempel (33), kan præsensformen nu også udtrykke kontrafaktisk betydning:

- (34) Oc thet giffue Gud att Carneadis ord wore icke saa sande som the ere. KFL.1534.85

Den danske grammatiske tradition har desværre meget sparsomme oplysninger om konjunktivparadigmets sammenbrud, men Skautrup angiver dog at formerne er på tilbagetog i 1500-tallet:

Konjunktiv forekommer i århundredets første halvdel ganske alm., ikke blot som senere hen i ønskende udtryk ..., men også i potentielle udtryk og i bisætn. efter viljesverber (i præet. = indikativ pl.)... Vedel retter dog i Hr. Michael *om ieg nu waræ i liffuæ* > *Om ieg nu vaar i liffue*, og uden for de faste forbindelser er formerne kendeligt aftagende i normalprosaen, medens de stadig oprettholdes i højtideligt sprog.
(Skautrup 1947: 201)

Under alle omstændigheder danner præteritum konjunktivs forsvinden forudsætning for de senere fonetiske reduktioner der i sidste ender resulterer i lemmaet *gid*.

Men der er flere trin på vejen dertil. I det følgende vil jeg først præsentere de skriftlige belæg på mellemformer med enklitisk pronomen, og dernæst opridse konturerne af en situation med variation mellem en konjunktivisk og en imperativisk form.

5. Former med enklitisk pronomen

Som vist ovenfor, ligger det i den etymologiske standardhypotese om *gid* at det pronominale objekt klitiseres, så man har formen *give-t*. Selvom enklise er et talesprogsfænomen, findes der en del belæg på lignende former, også med præteritum konjunktiv:

- (35) gud gaffueth at hertugh neymis wore herre. KMK.1480.118
 (36) oc gud giffuett att ther wore icke end nw till aff samme slag. KFL.1534.27
 (37) Gud giffuit at mange vilde lade det gaa sig til hierte. LV.1570.32
 (38) Gud giffuet de penge var skam i vold. RHs.1600.187.

Mit materiale har relativt få pronominale objekter, enklitiske såvel som selvstændige. Ud af 87 eksempler er der 13 tilfælde med selvstændigt, pronominalt objekt (*thet/det*) og 7 med enklise (*-th, -t, -tt*). Det forhindrer dog ikke at den enklitiske form kan have været udbredt i talesproget, men blot uden at blive afspejlet i skriftsproget. Det kan også være et normeringsspørgsmål. Skautrup skriver således om Christiern Pedersen: "Han tåler normalt ikke enklise i skrift." (1947: 217)⁴.

Efterhånden undergår formen så yderligere fonetisk reduktion. De følgende to eksempler, som er fundet via Kalkar (bd. 5: 361), udviser spirantsvind og (delvist) bortfald af schwa, men bevaring af netop det enklitiske pronomen.

(39) /oc Gud gijd vi kunde det ret... PænSch.1612.361

(40) Saa Gud git min siell brender i helffuede. Aktstk.II.1638.208

Eksempel (39) er særlig interessant ved dels at angive hvad der formentlig er lang vokal (spor efter schwa-bortfaldet), dels klusilsvækkelsen til *-ð*. Stavemåden gengiver, så vidt jeg kan vurdere, nogenlunde hvad Høysgaard over hundrede år senere markerer som det såkaldte kort-jævne åndelav (markeret ved en accent grave): *gîd*. Ifølge gennemgangen af åndelavene (1979 [1747]: 271ff) viser denne accent at udtalen ligner den som kendes fra ord som *brûd* ('splittelse') og *trîn* ('skridt'), i modsætning til de stødholdige former *brûd* ('kvinde der skal giftes'), *trînd* ('rund'). I hvert fald ser det ud til at hverken forfatteren til Pænitentzis Scholæ (39) eller Høysgaard har stød i *gid*, sådan som yngre, standard-normtalende har det i dag.

Jeg vil ikke komme nærmere ind på lydudviklingen her, men blot give et enkelt eksempel på den syntaktiske reduktion som er en forudsætning for den etymologiske beskrivelse af dannelsen af lemmaet *gid*. Det drejer sig om bortfaldet af subjektet, *Gud*:

(41) Skall hand och saa Vere saa fei,

Da **giffue** at hand kommer aldrig den vey. RhS.1600.170

4. Bemærk dog at allerede Gotfred af Ghemen (KMK 1509) har fjernet de enklitiske former som fandtes i Børglumhåndskriftet af Karl Magnus' Krønike (1480).

Typen er meget sjælden i mit materiale, men kan jo have været væsentligt hyppigere i talesproget.

De næste eksempler er det jeg andetsteds har kaldt 'kortformer' (Christensen 2010), og her er der tale om syntaktisk reduktion, men ikke nødvendigvis lydlig idet ortografien tyder på et andet ophav end konjunktiv + klitikon.

6. Variation i 1600-tallet

I Leonora Christinas *Jammers Minde* (ca. 1689) finder vi følgende kortformer:

- (42) giff Pær faa Skam for hands sladder. JM.89
- (43) giff Fanden spinde. JM.100
- (44) giff Fanden besætte ham. JM.118
- (45) gie Fanden wære saa narret. JM.131
- (46) gii der faer en Diæffwel i ier. JM.135

Endelsen *-ff* tyder på at der er tale om en imperativ, snarere end en konjunktiv. Formen med *-ie* kunne være resterne af en konjunktiv, men er formentlig blot gengivelse af lang vokal. Det stemmer i hvert fald med resten af teksten hvor fx præteritumsformen *lå* kan gengives *laae*⁵, mens der ikke er nogen eksempler på konjunktiver eller infinitiver med et lignende spirantsvind (det kunne være *sie* < *sige*, *hae* < *have* o.lign. Se også Christensen 2010: 174-75). Replikkerne kan tilskrives Leonoras første tjenestepige i Blåtårn, Karen.

Det interessante er at Thomas Kingo (som ikke bare levede på samme tid som Leonora Christina, men hvis værker hun også læste under sit lange, ufrivillige ophold i Blåtårn) har begge varianter, både den imperativiske *giv* og den konjunktiviske *gid*, i den her anførte ortografi:

- (47) Gid ingen vilde da den falske Verden tro!
Kingo. Trøste-Skrift, KNansens Død, 1672. SamlSkr II, 191

---

5. Konteksten viser at der ikke kan være tale om infinitiv: *Ieg laae saa vden søffn intil imod dag.* JM.88

- (48) Gid Rættens Spiir maa staa
Kingo. Hosianna ved Chr. VI's Salving, 1671. SamlSkr II. 7
- (49) Giv din Kirke i din Skygge
Altjd motte rolig boe!
Kingo. Aandelig Siunge-Kor1, 1684. Saml.Skrift. III, 347
- (50) Giv at Lykkens Sool oprinder
Kingo. Aandelig Siunge-Kor1, 1684. Saml.Skrift. III, 369

Forskellen på brugen af *giv* hos Leonora Christina og hos Kingo er tydelig: Hos Kingo er der ingen funktionel forskel til brugen af *gid*, hos Leonora har de den noget specielle funktion af 'onde ønsker' som vi også kender det fra forbandelser og visse eder (hvor ønsket dog er rettet mod taleren selv, ikke mod en tilhører eller tredjeperson: *kraftedeme*, *fanden-galeme*). Som jeg beskriver det i Christensen (2010), kan man betragte imperativvarianten *giv* som umarkeret idet den kan forekomme i såvel religiøse som profane kontekster, og med en større funktionel bredde end *gid* der tilsyneladende kun bruges til 'gode ønsker'. Et noget senere eksempel (fra 1722, oversættelsen af Molières skuespil *Gnieren*) kunne give anledning til en hypotese om at markerethedsforholdet efterhånden skifter så *giv* bliver den markerede form der muligvis udgrænses til blot og bar profan brug. Her er det karakteren Frosine⁶ som skælder ud over at Harpagon (som er gnieren, eller *Den Gerrige*, som stykket senere kom til at hedde) har afslået at hjælpe hende. På dette tidspunkt har han forladt rummet og hun behøver ikke at tale pænt længere:

- (51) Gî Dævlén syckes i dæ/ din forbandet gammel Hund/ gî du fær en Uløk i din Tarem/ .../ gî du fær dend følled Sott i di Lyf der du gaar og staar... KLGr.91

Teksten markerer et stilskifte mellem den foregående replik og den her citerede som kan pege på at imperativvarianten i samtiden har været opfattet som tilhørende en særlig sociolekt. I hvert fald må man formode at det har været forsøgt at gengive det man kan kalde 'grint sprog', og det tales her (som i Jammers Minde) af de lavere klasser. En sådan normering kan også forklare hvorfor formen siden forsvinder.

6. Frosine betyder 'kvinde af lav status' (<http://www.scribd.com/doc/20906943/Vocabulaire-d-ancien-francais>)

Et modeksempel til hypotesen om at *gid* oprindeligt var markeret og kun brugtes om gode ønsker, og ofte i religiøse kontekster, findes dog helt tilbage i P.J. Coldings dansk-latinordbog fra 1626, *Dictionarium Herlovianum*, hvor følgende onde ønske er opregnet ved siden af andre eksempler på sætninger med *gid*:

(52) Gid du får skam!

Materialets sparsomme karakter forhindrer desværre (foreløbig) en afklaring af spørgsmålet om markerethedsrelationerne. Fremtidige undersøgelser kunne tage udgangspunkt i kilder der har talesprogsnære former, som fx skuespil fra 16-1700-tallet. Andre steder kunne være folkeviserne, som er tilgængelige på nettet, men desværre ikke i en form, så man kan søge i hele datamaterialet på én gang.

Men selvom vi endnu ikke har overblik over hvordan de to konkurrerende former blev brugt, kender vi jo det foreløbige resultat, nemlig at partiklen *gid* overlevede, mens imperativvarianten svandt helt bort.

7. Grammatikaliseringsprocesser og deres resultater

Der er flere forskelligartede grammatikaliseringsprocesser på spil i den århundredlange proces som jeg her har skitseret.

Først og fremmest sker der en grammatikalisering af et helt sætningskompleks, således at resultatet betragtes som en konstruktion af sprogbrugerne. Fra 1450 findes der helt tydeligt en konstruktion som har de faste elementer jeg har gennemgået i afsnit 2, dvs. en divalent konstruktion med subjekt (typisk *Gud*) og direkte objekt (en ledsætning med ledfølgen *sav*). Indimellem bruges også et foreløbigt objekt, *det*, men i den indledende fase er det ikke specielt hyppigt. Verbet står som hovedregel i præteritum konjunktiv, men i hvert fra 1480 bruges også præsens, primært til markering af at der er tale om ønsker rettet mod fremtiden.

Skiftet til den næste fase udløses formentlig af de generelle reanalyser som sprogbrugerne foretager af netop konjunktivparadigmet. I hvert fald kan man konstatere et meget brat fald i brugen af præteritum konjunktiv

omkring 1530'erne. Det indebærer en omtolkning af præsensformens betydningspotentiale, så den også kan bruges til kontrafaktiske ønsker. Ledfølgen er fortsat primært SVO.

Sideløbende hermed afspejler teksterne de talesproglige former som lydligt set er forudsætningen for reduktionen til netop *gid*, nemlig varianterne med enklise. Disse findes belagt så tidligt som Karl Magnus 1480, og er i begyndelsen naturligvis med præteritum konjunktiv (*gaf-fueth*). Det tidligste belæg på en præsensform med enklitisk pronomen er 1570, i Niels Hemmingsens *Liffsens Vey*.

Ret tidligt findes der eksempler på den (næsten) maksimale reduktion⁷ hvor subjektet er udeladt og pronomenet enklitiseret og givetvis lydligt svækket til *-ð* (Randershåndskriftet, ca. 1600). Men som jeg har vist i forhold til Kingo og Leonora Christina, finder en konkurrerende variant vej til skriftsproget i sidste halvdel af 1600-tallet, tilsyneladende uden at efterlade sig spor i nyere tid.

Så snart reduktionen til partikelstørrelse er fuldendt, kan den nye konstruktion (*gid + sav*) tolkes ind i det allerede eksisterende paradigme af emotive sætninger (jf. Heltoft 2007). Ikke bare passer den funktionelt godt med dette paradigme, men den følger allerede samme ledstilling eftersom ønskedelen af den gamle konstruktion var en ledsætning og dermed fulgte *sav*-mønstret.

Grammatikaliseringsprocesserne omfatter altså såvel dannelsen af en konstruktion, bortfaldet af tempusforskellen inden for rammerne af denne konstruktion, forskellige syntaktiske og lydlige reduktioner, indtolkning i et andet konstruktionelt paradigme (den emotive sætningstype), som skift i markerethedsrelationerne undervejs. Det fulde billede er endnu mere komplekst, og det forestår stadig at tegne det op. Det kunststykke vil jeg hermed overlade til andre.

---

7. Den maksimale er *gi* som også er belagt dialektalt.

Kilder

- ADL = *Arkiv for Dansk Litteratur*. <http://adl.dk>
- AktStk. = Hübertz, J.R. (1845): *Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus*. Bd. II. København: J.H. Schuboths Boghandel
- DSST = *Dansk Sprog- og Stilhistorisk Tekstbase*. <http://duds.nordisk.ku.dk/tekstresurser/dsst/>
- JM = Hjorth, P.L. & M.A. Nielsen (1998): *Leonora Christinas Jammers Minde*. Dipl. udgave. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
- Kalkar = Kalkar, O. (1908-1918): *Ordbog til det Ældre Danske Sprog (1300 – 1700)*. København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund
- Kingo. SamlSkr I, II, III = Kingo, T. (1975): *Samlede Skrifter*. Bd. I, II, III. Udg. af H. Brix, P. Diderichsen & F.J.B. Jansen. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. (Fra ADL)
- KFL = Erasmus Rotherodamus: *En kristen Fyrstis Lære*. Oversat af P. Helgesen (1534). (Fra DSST).
- KMK = Hjorth, P.L. (1960): *Karl Magnus' Krønike*. København: J.H. Schultz Forlag
- Lucid. = Kroon, S. (1993): *A Danish teacher's manual of the mid-fifteenth century (COD.AM 76,8^o). Addendum: The Gotfred of Ghemen print of the Danish Lucidarius (1510)*. Lund: Lund University Press
- MLH = Knudsen, G. (1917-30): *Mariager Legende-Haandskrift*. København: S.L. Møllers Bogtrykkeri
- LV = Hemmingsen, N. (1570): *Liffsens Vey*. (Fra DSST)
- KLGr = Nystrøm, E. (1920): *Skuespiltekster fra Komediehuset i Lille Grønnegade*. København: Nordisk Forlag
- ODS = *Ordbog over det Danske Sprog – dansk i perioden 1700-1950*. <http://ordnet.dk/ods/>
- PænSch = Resen, H.P. (1612): *Pænitentzis Schole/Aff den VI. K: Davids Psalme/Offuer Erlig Welbyrdigor Salig' Mands Hinrich Lycke...* København: Waldkirch
- RHs. = Stedstrup, L. (2001): *Randershåndskriftet: en samling skolekomedier fra ca. 1600. En diplomatarisk udgave af GkS 794,2^o*. København: C.A. Reitzel

Henvisninger

- Andersen, H. (2001a). Markedness and the theory of linguistic change, *Actualization. Linguistic Change in Progress*, 21-58.

- Andersen, H. (2001b). Actualization and the (uni)directionality of change, *Actualization. Linguistic Change in Progress*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 225-48.
- Bergs, A. & G. Diewald (red.). (2008). *Constructions and Language Change. Trends in Linguistics 194*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Brink, L. & J. Lund (1975). *Dansk Rigsmål*. København: Gyldendal.
- Brøndum-Nielsen, J. (1971). *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling*, bd. 6-7. København: Universitetsforlaget.
- Christensen, T.K. (2007). *Hyperparadigmer: en undersøgelse af paradigmatiske samspil i danske modussystemer*. Ph.d.-afhandling. Roskilde: Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitetscenter.
- Christensen, T.K. (2009). Tag nu bare økomælken! Imperativ og modalpartikler i dansk, i R. Therkelsen & E.S. Jensen (red.) *Dramatikken i grammatikken. Festskrift til Lars Heltoft*. Roskilde: Institut for Kultur og Identitet, 51-67.
- Christensen, T.K. (2010): Gii der faer en Diæffwel i ier! Om gid-sætningers ophav – med udgangspunkt i Jammers Minde, *NyS 37*, 161-81.
- Croft, W. (2004): *Radical Construction Grammar*. Oxford University Press, www.oxfordscholarship.com.
- Diderichsen, P. (1946). *Elementær dansk grammatik*. København: Nordisk Forlag.
- Fischer, O., M. Norde & H. Perridon (red.). (2004). *Up and down the Cline – The Nature of Grammaticalization. Typological Studies in Language 59*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Goldberg, A. (1995). *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hansen, E. & L. Heltoft (under udgivelse): *Grammatik over det Danske Sprog*. København & Odense: Dansk Sprog- og Litteraturselskab & Syddansk Universitetsforlag.
- Harder, P. & K. Boye (2009): Grammatikalisering, syntagmer og paradigmer, i R. Therkelsen & E.S. Jensen (red.) *Dramatikken i grammatikken. Festskrift til Lars Heltoft*. Roskilde: Institut for Kultur og Identitet, 143-56.
- Heine, B., U. Claudi & F. Hünemeyer (1991). *Grammaticalization: A conceptual framework*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Heltoft, L. (1992). The Topology of Verb Second and SVO Languages. A Study in the Sign Functions of Word Order, *Copenhagen Studies in Language 15*, 13-64.

- Heltoft, L. (1996). Paradigms, word order and grammaticalization, i Engberg-Pedersen, E., et al. (red.). *Content, Expression and Structure*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 469-494.
- Heltoft, L. (2007). Subjektive partiklers grammatikalisering i nyere dansk – eksemplet *sikke*. *Danske Studier 2007*, 17-42.
- Heltoft, L. (2010ms): Paradigmatic structure in a usage-based theory of grammaticalisation, 27 s.
- Heltoft, L., J. Nørgård-Sørensen & L. Schøsler (2005). *Grammatikalisering og struktur*. København: Museum Tusulanum
- Hopper, P.J. & E.C. Traugott (1993). *Grammaticalization*. Cambridge: CUP
- Høysgaard, J.P. ([1747] 1979). *Accentuered og Raisonnered Grammatica*. *Danske Grammatikere IV*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Jensen, E.S. (2002). Historisk lingvistik, *NyS 31*, 7-32.
- Joseph, B.D. and R.D. Janda (red.). (2004). *The Handbook of Historical Linguistics*. Blackwell Publishing. Blackwell Reference Online. 29. december 2009.
- Jysk Ordbog*. <http://www.jyskordbog.dk/hjemmesider/index.html>.
- Lehmann, C. (1985). Grammaticalization: Synchronic Variation and Diachronic Change, *Lingua e Stile 20*, 303-318.
- Nielsen, M.A. (u.å.) Biografi. Leonora Christinas liv. *Arkiv for Dansk Litteratur*, 17 s.
- Nørgård-Sørensen, J., L. Heltoft & L. Schøsler (2009ms). *Connecting grammaticalisation*.
- Noël, D. (2007). Diachronic construction grammar and grammaticalization theory, *Functions of language 14/2*, 177-202.
- Skautrup, P. (1968 [1947]). *Det danske sprogs historie. Bd. II: Fra unionsbreve til Danske lov*. København: Gyldendal.
- Traugott, E.C. (2005). Constructions in Grammaticalization. *The handbook of historical linguistics*, 624-47.
- Traugott, E.C. (2008). The grammaticalization of NP of NP patterns, I A. Bergs & G. Diewald (red.) *Constructions and Language Change*. *Trends in Linguistics 194*, 23-45.